

Jakub Eberle
Vladimír Handl

Rozpolcená mocnost

Krize a rozpory německé
zahraniční politiky

ROZPOLCENÁ MOCNOST
KRIZE A ROZPORY
NĚMECKÉ ZAHRANIČNÍ POLITIKY

Jakub Eberle, Vladimír Handl

Recenzovali:

Mgr. Vít Dostál, Ph.D.

Mgr. Jana Urbanovská, Ph.D.

Kniha vznikla v rámci projektu Grantové agentury ČR GA16-17670S „Identity a praktiky rozštěpeného aktéra: Interpretace současné německé zahraniční politiky“.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Praha 2020

Redakce Arna Kubelková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2020

© Jakub Eberle, Vladimír Handl, 2020

ISBN 978-80-246-4568-1

ISBN 978-80-246-4569-8 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Poděkování	7
1. Rozpolcená mocnost: Úvod a teoretický rámec (Jakub Eberle)	8
2. K čemu slouží zbraně? Politika zbrojních exportů (Jakub Eberle)	31
3. „Mráz přichází z Moskvy“: Paradigmatická změna v německé politice vůči Rusku (Vladimír Handl)	58
4. Multilateralismus, decentralizace a fragmentace: Ekonomická diplomacie (Jakub Eberle)	91
5. Závěr: Rozpolcený aktér a nezbytný partner ČR (Vladimír Handl)	118
Ediční poznámka	127
Summary	128
Literatura	131
Jmenný rejstřík	150

Poděkování

Publikace by nemohla vzniknout bez celé řady přátel, kolegů, spolupracovníků a institucí, které nás během jejího psaní podporovaly. Rádi bychom jim proto ze srdce poděkovali.

K posílení argumentace a zlepšení jazyka nám cennými komentáři přispěli Josef Bernard, Simon Bulmer, Barbara Lippert, Hanns Maull, Alistair Miskimmon, William Paterson, Ingo Peters, Jana Ružarovská, Daniel Šitera, Volker Weichsel a účastníci semináře v Berlíně (2018) i výročních konferencí International Association for the Study of German Politics v Praze (2016), Londýně (2017) a Kolíně nad Rýnem (2018).

Rešeršemi přispěli poctiví a vždy ochotní výzkumní asistenti Filip Rambousek a Ida Wiedermannová.

Podpořila nás také celá řada institucí. Text vznikal během působení řešitelského týmu na dvou pracovištích Univerzity Karlovy, Katedře německých a rakouských studií IMS FSV UK a Peace Research Center Prague.

Během výzkumných cest jsme opakovaně využívali velkorysé pohostinnosti berlínských pracovišť – a to Freie Universität Berlin, konkrétně Arbeitsstelle Transnationale Beziehungen, Aussen- und Sicherheitspolitik, a Stiftung Wissenschaft und Politik (SWP) – stejně jako Velvyslanectví České republiky v Berlíně. Děkujeme také všem respondentům, kteří nám poskytli rozhovory, ať už v Berlíně, Moskvě, Mnichově, Drážďanech, Lipsku či Praze.

1. Rozpolcená mocnost: Úvod a teoretický rámec

Jakub Eberle

Motiv krize se stal v posledních letech středobodem diskuzí o evropském i světovém řádu. Globální ekonomickou krizi následovala vleklá krize eurozóny. Bezpečností Evropy otřásly konflikty v Libyi, Sýrii či na Ukrajině. Soudržnost EU otestovala (tak zvaná) krize uprchlická či krize transatlantických vztahů související s nástupem Donalda Trumpa. Mohli bychom pokračovat, krize se totiž dnes zdá být novou normalitou (Chandler 2018). Není tedy divu, že „krizové“ téma dominuje i debatám o zahraniční politice Spolkové republiky Německo, která je předmětem této knihy. Tehdejší ministr zahraničí a současný prezident Frank-Walter Steinmeier si v roce 2015 hamletovsky povzdechl nad „světem vymknutým z kloubů“ a nemohl si vybavit „žádnou jinou dobu, kdy se na nás najednou řítilo tak velké množství mezinárodních krizí na tolika místech jako dnes“ (Steinmeier 2015). Ministerstvo zahraničí pak pro svou koncepční revizi zahraniční politiky zvolilo titul *Krise – Ordnung – Europa* (Auswärtiges Amt 2015). Motiv krize pochopitelně tematizovala i odborná literatura. Jeden z nejvýznamnějších expertů na německou zahraniční politiku Gunther Hellmann svůj pohled shrnul tak, že „EUropa a Německo čelí bezprecedentním krizím“ (Hellmann 2016b, 3).

Německo však není jen pasivním pozorovatelem globálních dějů, ale také aktivním hráčem – aktérem. Na krize totiž nějakým způsobem odpovídá, pomáhá je řešit, ale nezřídka k jejich přetrvávání či prohlubování naopak přispívá. Jako „status quo mocnost“ (Becker 2016) je Spolková republika zainteresovaná na fungování existujícího mezinárodního řádu, na jehož udržování se také upíná její zahraničněpolitická identita (Berenskoetter a Giegerich 2010; Eberle a Handl 2018). Otřesy

tohoto řádu pak na Německo působí až traumaticky a výsledkem je často hluboce rozporuplná zahraniční politika, která pocit krize nezřídka dále posiluje. Nekonzistencí či protikladů bychom v nedávné době našli celou řadu. Při řešení řeckého dluhu SRN ospravedlňovala svůj tvrdý přístup nutností dodržovat evropská pravidla, zatímco v souběžně probíhající „uprchlické krizi“ naopak platnost stávajících pravidel jednostranně zpochybnila (Wiegel 2015; parafrázováno dle Hellmann 2016b, 9). Němečtí představitelé hovoří o potřebě přijmout větší zodpovědnost za zajišťování bezpečnosti Evropy a přijali v této souvislosti závazek zemí NATO vydávat 2 % HDP na obranu, a to nejpozději v roce 2024. Domácí plány však hovoří pouze o 1,5 % a ani u tohoto cíle není zdaleka jasné, zda bude vůbec dosažen (Buck a Chazan 2019). Stejně tak němečtí politici mluví o nutnosti reformovat a posílit EU, ale na opakované výzvy francouzského prezidenta Macrona nepřišla z Berlína žádná uspokojivá odpověď (Fratzschler 2019).

Tato kniha se pokouší krize a rozpory německé zahraniční politiky konceptuálně uchopit a empiricky prozkoumat na příkladech tří obzvláště kontroverzních tematických oblastí: zbrojních exportů, vztahu k Rusku a ekonomické diplomacie. Chceme nabídnout teoretické vysvětlení přetrvávajících rozporů v zahraniční politice, které nám literatura věnovaná SRN doposud dluží. Tento deficit zaplníme pomocí konceptu *rozpolceného aktéra*, jehož chování není určováno pravidly a skripty vycházející jen z jediné, vnitřně koherentní identity. Německo je pro nás naopak *rozpolcenou mocností*, jejíž často nekonzistentní zahraniční politika je výsledkem složitého rozhodování v podmínkách napětí mezi různými, současně platnými a často protichůdnými identitami.

Tuto základní tezi ukotvíme a rozvíjíme ve třech případových studiích, které spojuje právě zaměření na nejasná či sporná rozhodování. Díváme se na ně optikou dvou základních výzkumných otázek: Jaké identity jsou konstruovány, zpřítomňovány a přetvářeny skrze diskurzy, narativy či praktiky zahraniční politiky SRN? Jak se tyto identity střetávají a jak jsou jejich rozpory vyjednávány? Jako časové vymezení jsme si zvolili necelou dekádu ohraničenou druhým a třetím mandátem Angely Merkelové jako spolkové kancléřky, tedy roky 2009–2017. Tento úsek jsme si vybrali proto, že nám umožňuje zachytit německou politiku v čase, kdy výše jmenované krize vrcholily. Zároveň jde o období ohraničené dvěma volebními cykly, a tedy z hlediska vnitřní dynamiky koherentní a uzavřené.

Jak již naznačuje naše první výzkumná otázka, k tématu přistupujeme z perspektivy sociálního konstruktivismu (Berger a Luckmann 2001).

O konstruktivismu v mezinárodních vztazích toho bylo napsáno mnoho a není naší ambicí přispívat k těmto širokým debatám (pro přehled různých přístupů a kritické vypořádání se s nimi viz Fierke a Jørgensen 2001; Zehfuss 2002). Na tomto místě jen zdůrazněme, že naše chápání této pozice se opírá o tři základní teoretická východiska: (1) realita je výsledkem inter-subjektivních procesů sociální konstrukce, (2) konstruovaná je také sociální identita, která je nezbytnou podmínkou pro vykonávání aktérství, (3) v procesech sociální konstrukce hraje zásadní (i když ne výhradní) roli jazyk. Tento přístup je širší než často úzce a restriktivně vymezovaná nálepka konstruktivismu v mezinárodních vztazích (k její genezi viz Hynek a Teti 2010). Do našeho syntetického přístupu se vedle něj vejdou i další proudy ve studiu mezinárodních vztahů, které by se přihlásily k výše zmíněným bodům, tedy např. poststrukturalismus, pragmatismus, mezinárodní politická sociologie, či některé formy marxismu, feminismu a postkolonialismu. Domníváme se, že naše hlavní teze jsou slučitelné s různými typy konstruktivistických ontologií (podobný přístup nabízí např. Miskimmon et al. 2013). Nehledáme zde příčinné vztahy mezi proměnnými, jak by bylo typické pro *vysvětlující* přístupy inspirované dominantní filozofií přírodních věd (weberovské *Erklären*). Opíráme se naopak spíše o interpretativní tradici založenou na kontextuálním *porozumění* (*Verstehen*) a vždy do určité míry subjektivní analýze *významů*, z nichž sociální aktéři utváří svůj svět (pracovně zde tedy přijímáme tuto dichotomii, jak ji rozpracovávají Hollis a Smith 1990; pro detailnější a nuancovanou pozici viz Eberle 2019a, 30–34).

Naš příspěvek k současnému stavu poznání chápeme ve dvou rovinách. První z nich je teoretická, kde vstupujeme do debaty o tom, jak konceptualizovat německou roli v Evropě a ve světě. Je Německo *civilní mocností*, *geoekonomickou mocností*, *zdráhavým hegemone*m, *formující mocností*, nebo něčím dalším? Naše teze o *rozpolcené mocnosti* není jen přidáním jednoho dalšího pojmu do této řady, ale snahou nabídnout odlišný pohled na povahu aktérství v mezinárodních vztazích. Uchopením Německa jakožto aktéra, který je rozpolcen a musí volit mezi různými identitami, otevíráme prostor pro teoretické vysvětlení krizí a rozporů, které doposud literatuře unikalo. Tuto linii argumentace rozpracováváme ve zbytku této kapitoly (pro mezinárodní publikum jsme ji pak rozvinuli také v samostatném článku, viz Eberle 2019b). Druhá z nich je empirická, kde přinášíme nové poznatky či interpretace jevů souvisejících s třemi dílčími oblastmi. Pouštíme se do témat, která buď dosud nebyla akademicky dostatečně probádána (zbrojní exporty, ekonomická diplomacie), případně k nim přistupujeme z odlišného teoreticko-metodologického

úhlu pohledu (vztah k Rusku). Náš přínos pak specifikujeme konkrétně v každé z příslušných kapitol (kap. 2–4).

V další části úvodní kapitoly představujeme hlavní teoretické argumenty. Na následujících stránkách se věnujeme zejména konceptuálním debatám, v nichž rozvíjíme a teoreticky ukotvujeme naši tezi o rozpolceném aktérství. Zájemci o některé z konkrétních témat mohou přeskočit rovnou na příslušnou kapitolu. Ostatním čtenářům zde nabízíme tři dílčí podkapitoly: první z nich představuje nejvýznamnější autory a přístupy k analýze německé zahraniční politiky, druhá se s nimi kriticky vypořádává a třetí představuje náš vlastní teoretický rámec. V závěru představujeme strukturu knihy.

Mocnost, ale jaká? Literatura o zahraniční politice SRN

Bouřlivé dění posledních let znovu rozvířilo debaty o povaze německé zahraniční politiky. Tyto diskuze jsou živé a často velmi neuspořádané. Střetávají se v nich totiž příspěvky akademické, žurnalistické i politické, přispívají pozorovatelé němečtí i zahraniční a zaznívají myšlenky staré i zcela nové. Většina z nich se pak točí okolo definice toho, jaký typ mocnosti Německo představuje – jedná se o mocnost světovou, vojenskou, střední, regionální, svázanou, civilní, hegemonskou, (geo) ekonomickou, formující, či ještě nějakou jinou? (pro přehled viz Maull 2018; Berenskoetter a Stritzel 2019). Naší ambicí zde není pokoušet se o vyčerpávající zmapování těchto obvykle podnětných, ale nezřídka také zacyklených a do slepých uliček vedoucích debat. Místo toho se soustředíme na představení a následný kritický rozbor čtyř dle našeho názoru nejdůležitějších konceptů: civilní mocnosti, geoekonomické mocnosti, zdráhavého hegemonu a formující mocnosti. Tyto pojmy jsme vybrali na základě dvou kritérií: významné přítomnosti v odborném i politickém diskurzu a dostatečné vzájemné odlišnosti, díky které je možné zachytit různé odstíny debaty. Za všemi čtyřmi koncepty se nachází podobná, i když často implicitní a jen vágně definovaná logika: Spolková republika je určitým zobecnitelným typem aktéra (mocnosti). Hlavní charakteristiky tohoto aktéra (jeho identita) pak formují jeho zahraniční politiku. Pokud identifikujeme, jakou mocností Německo je, pak budeme moci pochopit a vysvětlit jeho chování na mezinárodní scéně.

Prvním a pravděpodobně nejznámějším konceptem pro zachycení německé zahraniční politiky je *civilní mocnost* (*Živilmacht*, *civilian*

power). Tento pojem proslavil Hanns Maull (Maull 1990, 2000b, 2006, 2018) a používají jej především němečtí autoři (Harnisch 2001; Tewes 2002; Risse 2004, 2007). Mimo to se objevuje i v pracích českých akademiků (Kříž 2007; Kříž a Urbanovská 2014; Handl et al. 2011; Eberle a Handl 2018). V anglosaské literatuře nacházíme analogické argumenty v debatě o specifických kulturních předpokladech německé zahraniční politiky, které tuto kulturu označují střídavě jako „politickou“ (Duffield 1998), „politicko-vojenskou“ (Berger 1998), či „strategickou“ (Longhurst 2004).

Civilní mocnost označuje stát, který se nesoustředí na egoistické prosazování materiálně chápaného národního zájmu, jak podle realistické teorie mezinárodních vztahů činí mocnosti tradiční (Waltz 1979; Mearsheimer 2001). Namísto toho usiluje o kultivaci a upevnění mezinárodního řádu založeného na principech, pravidlech a kooperaci. Hlavními rysy civilních mocností jsou orientace na pevná a předvídatelná spojení, důraz na mezinárodní právo, skepse či alespoň zdrženlivost vůči použití ozbrojené síly a prosazování hodnotově vymezených agend jako např. demokracie, lidských práv, rozvojové spolupráce či ochrany životního prostředí. Máme-li definovat tři nejdůležitější rysy civilních mocností, pak jimi jsou antimilitarismus, multilateralismus a normativně definovaná zahraniční politika (Maull 2011, 98; Eberle a Handl 2018).

Podle zastánců teze o civilní mocnosti přijalo Západní Německo tuto identitu po druhé světové válce, a to v důsledku tlaku spojenců, ale i autentického (i když pozvolného) rozchodu německé společnosti s nacionalistickou a militaristickou minulostí. Po konci studené války pak sjednocená Spolková republika zůstala věrná své mírumilovné a kooperativní identitě; tato škola tedy prosazuje tezi o kontinuitě německé zahraniční politiky. To neznamená, že vše zůstalo při starém, jak ostatně ukazuje třeba dříve nemyslitelné nasazení německých vojáků v Kosovu, Afghánistánu či v Mali. Tyto proměny jsou ale považovány spíše za výjimky v důsledku potřeby přizpůsobit se novému mezinárodnímu kontextu. Nejde tedy o radikální změny, ale spíše o „drobné modifikace“ (Maull 2000a, 2015; Harnisch 2001; Berenskoetter a Giegerich 2010; Wolff 2013), „evoluce“ (Maull 2000b), „jemné reformulace“ (Hyde-Price 2000) či „adaptace“ (Longhurst 2004; Rudolf 2006). Rámcová kontinuita tedy platí, Německo je stále civilní mocností, jen se přizpůsobuje očekáváním ostatních a vnějším okolnostem. Maull později přidává také pesimistickou verzi argumentu o kontinuitě, a to zejména v důsledku asertivních německých odmítnutí intervencí v Iráku (2003)

a Libyi (2011). Identita civilní mocnosti je podle něj v Německu nadále přítomna a její principy jsou široce přijímány, ale vlastní politika se od této identity odpoutává v důsledku vnitropolitických faktorů. Dochází tak k „erozi“ a „vyprázdnění“ německé zahraniční politiky (Maull 2003, 2006, 2011, 2015). Přestože už není zdaleka tak populární jako před patnácti či dvaceti lety, i dnes nacházíme řadu autorů, kteří tezi o civilní mocnosti v nějaké z jejích podob hájí (Wolff 2013; Forsberg 2016; Crawford a Olsen 2017; Maull 2018).

První dvě dekády po sjednocení Německa byla hlavním oponentem civilní mocnosti teze o „normalizaci“ německé zahraniční politiky, která zdůrazňovala přelomovou změnu na úkor kontinuity a opírala se především o různé verze realistické teorie. Podle této argumentace se Spolková republika vyvázala ze své specifické situace polosuverénního státu z doby studené války a pozvolna se stávala „normální“ mocností (či se jí v blízké budoucnosti stát měla). Německo se tedy mělo čím dál více chovat jako ostatní státy, zejména jako podobně silná Francie a Velká Británie, a asertivně prosazovat své národní zájmy spíše než se limitovat důrazem na mezinárodní normy či ohledem na spojence. Radikální vize z devadesátých let, které Německu předvíдалy návrat k velmocenskému postavení bismarckovského stříhu (pro přehled viz Hellmann 1996) časem vystřídala umírněnější verze, která chápe „normalizaci“ spíše jako pozvolný proces opouštění starých a osvojování si nových, explicitněji mocenských a silových návyků. Německo se podle této perspektivy nestává nutně vojenskou velmocí ve stylu USA či Ruska. Prosazuje ale důrazněji své národní zájmy a je aktérem, který je více „sebevědomý“ (Dettke 2009; Hellmann 2011), „asertivní“ (Crawford 2007; Wittlinger a Larose 2007), „dospělý“ (Leithner 2009) či „emancipovaný“ (Forsberg 2005; Joetze 2010).

Realismem inspirovaný hlas má v této umírněnější podobě v německé debatě významné místo, ale pojem normality v posledních letech ustoupil do pozadí, a to také díky velmi složitému vymezování toho, co je vlastně v mezinárodní politice „normální“ (Kundnani 2012). Jeho místo zaujaly zejména dva nové koncepty: geoekonomická mocnost a zdráhavý hegemon.

Druhým pojmem, který si zde vymezíme, je tedy *geoekonomická mocnost* (*geo-ökonomische Macht, geo-economic power*). Jeho hlavními zastánci jsou Hans Kundnani (2011, 2014) a Stephen Szabo (2015), kteří vycházejí z vize Edwarda Luttwaka (1998), podle níž ve světě klesá význam tradiční geopolitiky a naopak posilují ohledy geoekonomické. Mezinárodní politika je nadále charakterizována střetáváním sobecky

jednajících aktérů, jak předpokládají realisté, ale tentokrát se již nebojuje metodami války, nýbrž obchodní konkurence. „Logika konfliktu“ zůstává, byla však přenesena do „gramatiky obchodu“ (Luttwak 1998, 125; Kundnani 2014, 103). To platí i pro Německo, které podle této školy opustilo svou původní identitu civilní mocnosti a místo toho prosazuje „obchodní reálpolitiku“ (Szabo 2015, 8) neboli „realistickou zahraniční politiku založenou na sledování obchodních cílů“ (Kundnani 2014, 103). Pro Spolkovou republiku je tedy logické prosazovat přístup „ekonomika nade vše“ (Szabo 2015, 10) na úkor hodnot, např. ve vztahu k Číně či Rusku. Německo podle této argumentace využívá multilateralismus jen instrumentálně, tedy když je to v souladu s jeho vlastními zájmy (Kundnani 2014, 85; Szabo 2015, 10). Obchod podle Kundnaniho v německém povědomí nabyl takového významu, že export dnes tvoří jeden z pilířů národní identity a spolu s důrazem na mírová řešení se stal jádrem nového „německého poslání“ (Kundnani 2014, 6, 86). Averse k válkám ukazuje zásadní rozdíl mezi geoeconomickou mocností a tradičními velmocemi: Německo jakožto geoeconomická mocnost totiž nemá o vojenskou sílu přílišný zájem, protože své cíle prosadí pomocí hospodářských nástrojů.

Třetím konceptem pro zachycení povahy současného Německa je *zdráhavý hegemon* (*reluctant hegemon*) Williama Patersona a Simona Bulmera (Paterson 2011; Bulmer 2014; Bulmer a Paterson 2013, 2019), který se také opírá o realistické podtóny, ale nabízí nuancovaný a komplikovanější pohled. Německo podle těchto autorů sice již nějakou dobu pozvolna ztrácelo své „evropské poslání“ (Paterson 2010), ale zásadní proměnu znamenala až ekonomická, a zejména pak měnová krize po roce 2008. Německá hospodářská síla a politická stabilita se zde dostaly do kontrastu s oslabením tradičních velkých evropských hráčů – Francie, Británie, Itálie či Španělska. „Krise eurozóny katapultovala Německo do role hegemonu. Německo o tuto roli neusilovalo“ (Paterson 2011, 73). Spolková republika se tedy díky svému materiálnímu zázemí i ústřední roli v rámci EU octla v pseudo-velmocenské vedoucí pozici, kdy se měla stát evropským lídrem, garantovat regionální stabilitu a nabízet řešení problémů. Tak by to předpokládala teorie hegemonické stability, na které autoři staví (Bulmer a Paterson 2013, 1389–91; 2019, 15).

Výkon SRN v této roli ale nebyl příliš přesvědčivý. Na jedné straně se nakonec podařilo vnutit ostatním státům spořivé recepty na řešení krize eurozóny, což svědčí o německé síle. Na straně druhé si Německo nepočínalo s razancí a suverenitou, které bychom od hegemonické mocnosti očekávali, jeho přístup byl „váhavý“ a „jen zřídka charakterizovaný odhodláním ujmout se vedení a zajišťovat tak stabilitu“ (Bulmer

2014, 1254). Tato zdráhavost je podle autorů důsledkem řady domácích i vnějších faktorů, které komplikují rozhodnější převzetí vedoucí role. Spolková vláda se v německém federálním systému musí ohlížet na často skeptické a konzervativní pozice parlamentu, ústavního soudu i centrální banky. V rámci Evropy se pak Německo potýká s opozicí jiných států, takže vždy nedisponuje dostatečným konsenzem, legitimitou a uznáním své vedoucí role ze strany ostatních, což jsou kritéria odlišující hegemonii od prosté dominance (Bulmer a Paterson 2013). Německo tedy podle této literatury je evropským hegemonem, ale chybí mu odhodlání i síla ujmout se své role důrazněji. Je tedy hegemonem neúplným a nedokonalým, „zdráhavým a zpochybňovaným“ (Bulmer a Paterson 2013, 1401).

Civilní mocnost, geoeconomickou mocnost a zdráhavého hegemona považujeme za tři zásadní akademické pojmy v odborné debatě o zahraniční politice SRN. Vedle nich si ale pozornost zaslouží také obtížně přeložitelný koncept *formující* mocnosti (*Gestaltungsmacht*, *shaping power*), který se od roku 2012 objevuje zejména v debatě politické. Nejde o jasně vymezený koncept, který by bylo možné považovat za symetrický vůči třem předchozím a který by bylo smysluplné podrobovat bližší teoretické analýze (vzhledem k jeho nejasným východiskům to často ani není možné). Jedná se ale o velmi zajímavé (sebe)označení, které na výše zmíněné debaty do značné míry navazuje a umožňuje nám nahlédnout blíže také do toho, jak zahraničněpolitickou identitu chápou sami politici, diplomaté, zástupci think tanků či novináři. *Gestaltungsmacht* totiž dnes zřejmě nejlépe odpovídá tomu, jak německá zahraničněpolitická komunita chápe sebe sama (Hellmann 2016b, 12; Berenskoetter a Stritzel 2019, 10–12).

Vzhledem ke značné vágnosti lze tento pojem v jeho různých variacích zařadit na různá místa na ose mezi civilní mocností na jednom konci a tradiční realistickou velmocí na konci druhém (Berenskoetter a Stritzel 2019, 2, 12). Většina diskuzí o formující mocnosti totiž opakuje základní mantry té civilní, tedy že německá politika by se nadále měla držet multilateralismu, být zdrženlivá v použití vojenské síly a prosazovat normativní agendy. Jedním dechem ale dodávají, že německá role roste, že Spolková republika by se měla důsledněji ujmout své zodpovědnosti a prosazovat vlastní zájmy po celém světě. Není proto divu, že tento pojem někdy působí spíše jako eufemismus pro velmocenskou ambici, kde *Gestaltungsmacht* nahrazuje zkompromitovaný pojem *Großmacht* (Sandschneider 2012, 6; Hellmann 2013, 54; Maull 2018, 466). Na následujících řádcích se z těchto různých

významů soustředíme právě na ono realistické čtení, které je sice jen jedním z možných, ale nás zajímá proto, že do debaty přináší novou dynamiku.

Pojem se v německé debatě výrazněji prosadil v roce 2012 v souvislosti s vládní strategií pro vztahy s novými hráči, např. Čínou, Brazílií či Indií (Die Bundesregierung 2012). *Gestaltungsmacht* je zde použita právě jako označení těchto států, ale velmi brzy se ujímá také jako nové (sebe) pojetí Spolkové republiky (Hellmann 2016b, 12). Formující mocnosti jsou podle dokumentu hospodářsky silné státy s významným regionálním vlivem a rostoucí globální ambicí. Tyto země „sebevědomě nacházejí své místo v mezinárodních vztazích a stále více přejímají zodpovědnost za globální otázky“ (Die Bundesregierung 2012, 5). Zásadní je zde právě odhodlání mezinárodní dění aktivně ovlivňovat, formovat a nebýt pouze pasivním příjemcem globálních pravidel a benefitů (za což bývá Německo často kritizováno). Formující mocnosti totiž „ovlivňují struktury, rozhodování, a tím také budoucí vývoj podle svých vlastních představ“ (Die Bundesregierung 2012, 5). Německo má jistě kapacity být takovým aktérem. Jeho moc v posledních letech vzrostla, SRN dnes hraje „v lize globálních aktérů“ a tato nově získaná síla „přináší nové možnosti uplatňování vlivu“ (Stiftung Wissenschaft und Politik a German Marshall Fund 2013, 30). Podle realistické verze konceptu by proto měla jasně definovat své národní zájmy, upřednostnit pragmatismus před „přetíženým diskurzem o hodnotách“ a například multilateralismus prosazovat jen tehdy, když je pro ni efektivní (Sandschneider 2012, 6, 8). SRN se tedy stává zemí aktivnější a asertivnější, která se prosazuje primárně skrze „sítě“ různých států a institucí. Můžeme od ní očekávat „silové prosazování vlastního zájmu“ (Hellmann 2016a, 10), čímž se odvrací od chování civilní mocnosti. Od tradičních vojenských mocností se ta formující liší důrazem na spolupráci a utváření globálního řádu, protože v současném světě není unilateralismus efektivní. Od mocností geoeconomických se odlišuje širší agendou, než je jen ekonomika.

Příliš jednoznačné identity

Z odborné literatury jsme vybrali tři hlavní koncepty aktérství SRN v mezinárodní politice: civilní mocnost, geoeconomickou mocnost a zdráhavého hegemonu (formující mocnost nyní vzhledem k její vágnosti ponechme stranou). Každý z nich dochází k jiným závěrům a předpokládám, jejich teoretické předpoklady a analytické nástroje jsou ale velmi

podobné. Všechny tři zmiňované přístupy (a zejména pak první dva, pro zdráhavého hegemonu to platí s jistou rezervou) předpokládají, že Německo je, či se alespoň pozvolna stává, *jedním* určitým typem aktéra. Jeho hlavní rysy – identitu – pak lze jasně vymezit a jejich pomocí následně uchopit, interpretovat či vysvětlit německé kroky v nejrůznějších oblastech zahraniční politiky. Zjednodušeně řečeno, poznáme-li, jakým typem aktéra Německo je, pak budeme moci říci, jakou politiku sleduje, sledovat by mělo či sledovat bude.

Ti pozornější ze zastánců všech tří argumentů si však zároveň všímají toho, že jejich hlavní teze ve střetu s komplexní sociální realitou opakovaně selhávají. Ocitají se tudíž v situaci, kdy elegantní akademické koncepty nedokáží vysvětlit často neuspořádané a rozporuplné politické kroky. Je velmi zajímavé sledovat, jakým způsobem se tyto autoři vyrovnávají s nesouladem mezi zahraničněpolitickou praxí a svou teoretickou argumentací. Přestože často poctivě přiznávají rozevírající se nůžky mezi koherencí svých konceptů a protichůdností praxe, nenajdeme zde příliš snah tuto složitost a rozporuplnost zachytit na teoretické úrovni. Ve volbě mezi konceptem a praxí, která se mu podle všeho vymyká, si tedy většina autorů vybírá bezpečný svět uhlažených zjednodušení. Co do něj nezapadá, je pak označeno za výjimku, dočasný jev, dysfunkci či iritaci.

V případě civilní mocnosti si tento problém uvědomuje Hanns Maull, který upozorňuje na rozkol mezi identitou a zahraniční politikou SRN. Podle Maulla dochází k „erozi“ německé zahraniční politiky, kdy je identita civilní mocnosti nadále platná a široce sdílená, ale kvůli nedostatku zdrojů, zájmu a dalším faktorům souvisejícím s domácím politickým bojem ztrácí vliv na zahraniční politiku (Maull 2003, 2015, 2018). Tímto krokem se Maullovi daří „zachránit“ tezi o civilní mocnosti a nadále ji obhajovat i v situacích, kdy se od ní německá politika zásadně odchyluje. Cenou za to je ale ztráta analytické hodnoty konceptu, který nám přestává sloužit jako nástroj pro vysvětlení německé zahraniční politiky.

V případě geoeconomické mocnosti se s otázkou empirické (ne)platnosti argumentu potýká Stephen Szabo, který stanovuje pět definičních kritérií geoeconomické mocnosti a následně jimi poměřuje politiku SRN vůči Rusku (Szabo 2015, 137–38). Dochází pak k tomu, že pouze dvě z těchto pěti kritérií lze označit za bezvýhradně platná. Je pozoruhodné, že tento nikterak přesvědčivý výsledek vede autora k závěru, že „celkový německý přístup k Rusku zapadá do geoeconomického modelu“ (Szabo 2015, 138). Szabo tedy selhání svých vlastních kritérií jednoduše ignoruje a dále se drží své teze.

U literatury o zdráhavém hegemonovi je situace komplikovanější. Její představitelé, William Paterson a Simon Bulmer, se často soustředí spíše na dílčí instituce (vládu, parlament a politické strany, centrální banku, ústavní soud apod.) než na Německo jako jednotného aktéra. Svůj argument přizpůsobují různým oblastem evropské a zahraniční politiky (to je markantní zejména v knižní verzi argumentu, Bulmer a Paterson 2019) a jejich jednotlivé texty nehovoří vždy stejným teoretickým jazykem. Přesto i u těchto autorů najdeme podobný rozpor. Bulmer a Paterson opakovaně přiznávají, že německé chování nesplňuje jimi definovaná kritéria pro to, abychom SRN mohli považovat za evropského hegemonu. „Německá konformita s rolí hegemonické mocnosti je nepřesvědčivá a celkově omezená na ekonomickou doménu, zvláště pak eurozónu“ (Bulmer a Paterson 2013, 1400–1401; podobně Bulmer 2014, 1253–59). To však autory nevede k tomu, aby koncept odmítli, ale pouze jej změkčí přívlastkem „zdráhavý“. Ačkoliv tedy Německo kritéria nesplňuje, stále jej považují za hegemonu, jen trochu jiného typu.

I ti autoři, kteří si dokáží sami poctivě přiznat problémy svých konceptualizací, nakonec brání původní tezi, než aby raději hledali jiné teoretické vysvětlení a pokoušeli se zachytit rozpory v německé zahraniční politice. Hellmann (2009) přesvědčivě ukazuje, že tento problém má svou epistemologickou dimenzi, která spočívá v tom, jakým způsobem většina autorů přistupuje k výzkumu. Pokud je jejich strategií potvrzování předem vytvořeného konceptu, pak v množství zahraničněpolitických projevů, rozhodnutí a činů téměř vždy najdou nějaké důkazy, které jejich hypotézu prokážou. Takřka pokaždé najdeme ve stejném období něco, co se dá vysvětlit pomocí civilní mocnosti, zatímco pro jiný jev sedí zase spíše uchopení například optikou mocnosti geoeconomické. V této logice, kterou Hellmann (2009, 270) nazývá logikou subsumpce, totiž autoři řadí fakta do předem připravených analytických mřížek či příběhů. Pokud už jsou konfrontováni s empirickými problémy, pak se jim mohou vyhnout pomocí výše popsanych argumentů, které nakonec obvykle vedou k závěru, že původní teze je v zásadě platná.

Vedle Hellmannem zpracované roviny epistemologické má tento problém ale i rovinu ontologickou. Neschopnost autorů vysvětlit selhání vlastních tezí je totiž také přímým důsledkem jejich hlubších, převážně nevyslovených, předpokladů o povaze aktérství a identity. Výše diskutovaní autoři totiž aktérství a identitu chápou víceméně jako jednotné a vnitřně koherentní. Jednoduše řečeno, jednotlivce či stát lze chápat jako v posledku jednotného aktéra, který si osvojuje jeden typ identity: Německo je tedy buď mocností civilní, nebo geoeconomickou, ale

nemůže být obojím zároveň. Jeho jednání pak dává smysl právě a pouze ve světle této jediné identity.

Problém má dvě dimenze, které zde dále rozvedeme: (1) dimenzi prostorovou, která se odráží v tendenci považovat identity za jednotné a vnitřně koherentní, a (2) dimenzi časovou, kterou nalézáme v příliš jednoznačných a lineárních narativech o vývoji německé zahraniční politiky, které nám literatura nabízí. Společným důsledkem obou dimenzí tohoto problematického chápání Německa jako aktéra s identitou víceméně jednotnou a koherentní v prostoru i čase je pak neschopnost teoreticky zachytit krize a rozpory německé zahraniční politiky. Nejdříve se ale na obě roviny podíváme detailněji.

Prvním předpokladem, který prostupuje tři výše zmíněné koncepty a omezuje jejich analytickou užitečnost, je představa, že individuální či kolektivní aktéři disponují jedinou, relativně koherentní a stabilní identitou. Jak již v kontextu debat o německé zahraniční politice přesvědčivě ukázala Urrestarazu (2015), taková pozice je v rozporu s většinou současných teorií identity užívaných v sociologii či kulturní teorii, které naopak chápou identity jako multiplicitní, mnohoznačné a neustále přetvářené skrze diskurz i praxi. Pomozme si zde třemi příklady. Teorie performativity ukazuje, že identity jsou konstruovány jen a pouze performancí určitých vzorců chování; nejsou tedy vrozené či stabilní, ale jen opakované a dočasně stabilizované (Butler 1993; v mezinárodních vztazích např. Campbell 1998a; Adler a Pouliot 2011). Například genderové identity muže a ženy nejsou ničím jiným než opakováním kulturně sdílených vzorců chování, které chápeme jako odpovídající rolím „muže“ a „ženy“. Poststrukturalistická teorie diskurzu zase tvrdí, že kolektivní a individuální identity se skládají z celé řady rozštěpených pozic či sociálních rolí, do kterých jsme stavěni pomocí různých diskurzů (Laclau a Mouffe 2001; v mezinárodních vztazích např. Diez 2001). Naše identity jsou tedy neuspořádaným shlukem, skládajícím se např. z pozic „občana“ (utvářené liberálně-demokratickým diskurzem), „individuálního konzumenta“ (utvářené diskurzem tržního kapitalismu), „Čecha“ (utvářeného diskurzem nacionalismu) či „muže“ (utvářeného diskurzu o genderových vztazích). Psychoanalýza pak argumentuje, že identity jsou vždy nekompletní, a tudíž selhávající a nestabilní, protože situační a dočasné přijetí určitých sociálních rolí a pozic v diskurzu nedokáže plně uspokojit naše touhy po pevné a dokonalé identitě (Žižek 1989; Edkins 2003; v mezinárodních vztazích např. Solomon 2015).

Nebylo by spravedlivé tvrdit, že zkoumané konceptualizace německé zahraniční politiky zcela ignorují skutečnost, že sociální identity

v sobě mohou nést napětí a rozpory. Rozebíraná literatura rozporuplnost a nekonzistenci identit připouští, avšak považuje ji jen za cosi druhotného, marginálního či přechodného; za dílčí iritaci, která však nezpochybněuje dominantní příběh. Namísto toho, aby byly tyto vnitřní konflikty pečlivě analyzovány a důsledně teoretizovány, je jim v textech věnována jen vedlejší role. Převážná část literatury o německé zahraniční politice se nesnaží tyto problémy zkoumat a interpretovat, ale spíše jen vysvětlit, proč nepovažuje za nutné se jim věnovat hlouběji a proč údajně nezpochybněují teze o civilní a geoekonomické mocnosti či zdráhavém hegemonovi.

U autorů první zmiňované školy nalezneme diskuze o tom, že německá identita civilní mocnosti se skládá z různých, potenciálně protichůdných principů, zejména antimilitarismu a multilateralismu. Tato literatura ale vždy najde elegantní cestu, jak rozpor vyřešit. Jednou z možností je argument, že hlavní principy německé identity, např. protiválečné „nikdy více“ a multilateralistické „nikdy bez spojenců“, jsou nadále platné, jejich význam byl jen reinterpretován a přizpůsoben nové situaci (Mauil 2000b; 2000a; Longhurst 2004; tento problém se týká také naší dřívější práce, Eberle 2011). Další autoři pak říkají, že mezi různými principy byla nastolena určitá hierarchie, kdy některé z nich byly uznány za důležitější než jiné (Tewes 2002), nebo že se konfliktní aspekty identity vzájemně neutralizovaly (Risse 2004, 2007). Rozpory tedy nejsou v zásadě důležité, protože neovlivňují hlavní tvrzení, že Německo je nadále civilní mocností.

Podobné, i když méně sofistikované vysvětlení tenzí v rámci údajně dominantní identity najdeme i v případě geoekonomické mocnosti. Szabo upozorňuje na probíhající střety mezi „dimenzí obchodujícího státu a tou, která zdůrazňuje lidská práva, demokracii a globální normy“ v zahraniční politice SRN (Szabo 2015, 17). Tento argument můžeme číst jako uznání současné existence dvou různých soupeřících identit v podobě mocnosti geoekonomické a civilní. Ani zde však nejde o zásadní rozpor, ale pouze o dočasný překryv a transformační období, kdy jedna identita střídá druhou. Podle autora je totiž evidentní, že civilní dimenze *Moralpolitik* upadá (Szabo 2015, 94) a dochází k upřednostňování „ekonomických zájmů na úkor všech ostatních“ (Szabo 2015, 141).

Vůči autorům teze o zdráhavém hegemonovi opět musíme být shovívavější, protože jejich argumentace se ve světle zde probíraného problému brání jednoznačné interpretaci. Na jedné straně Paterson (2010, 50) doslova říká, že spory mezi institucemi v německém federálním